

# A HUNOK A KLASSZIKUS ANTIK FÖLDRAJZTUDOMÁNY SZEMÉVEL

FEHÉR BENCE

**KIVONAT:** Eddigi tudomásunk szerint az antik földrajzi irodalom a hunokat nem ismerte, illetve a hunok előforduló említései nem hitelesek. Dionüsziosz Periégétész adata azonban tényleg egyértelmű elírás; Orosius I 2,45. *Chuni* adata pedig a titokzatos belső-ázsiai Ottogorránál nehezen emendálható a Sztrabónnál és Pliniusnál említett *Phruni* (*Phruri?* *Phauni?*) népnévre, valószínűbben hiteles, de a nép feltűnően déli helyzete miatt kétes, hogy az általunk ismert hunokra vonatkozik-e. Ptolemaiosz Belső-Ázsiát Marinosz, az pedig Titianosz Maész alapján írja le, valószínűleg I. sz. első fele adatokkal. Tekintettel a leírás alaposságára és részletességére, különös, hogy nincs benne szó hunokról; feltehető, hogy más, archaizáló népnév (pl. valamelyik ptolemaioszi dublett) alatt rejtőznek. A legesélyesebb jelölt erre a Kína határára lokalizált isszédón nép. Viszont Európában, nagyjából a Bug mentén vitathatatlanul említ egy hun nevű törzstörödéket, és nincs komoly érv arra, hogy cáfolni próbáljuk, hogy a szarmaták közt ebben az időben élt egy ilyen törödék.

**KULCSSZAVAK:** antik földrajz, Ptolemaiosz, Orosius, Ottogorra, isszédónok

**Bence Fehér**

## Huns seen through the eyes of antique geography

**ABSTRACT:** As far as we know, the antique geographic literature did not know the Huns, the occasional mentions of the Huns are untrustworthy. The supposed locus by Dionysius Periegeta is doubtless a misspelling, but Orosius' locus speaking of Chuni near the mysterious Inner Asian Ottogorra (I 2,45) is hard to emend to an ethnic name mentioned by Strabo and Pliny, Phruni (Phruri? Phauni?). It is probably an authentic mention, but it is doubtful whether it re-

fers to the same Huns we know, because of the unusually southern geographic position. Ptolemy describes Inner Asia according to Marinus, and Marinus according to Titianus Maes' data from the 1st part of the 1st century AD. It is an accurate and detailed description, therefore it is strange that the Huns are absent – we may assume that they are lurking behind a different archaizing name, e.g. one of the 'Ptolemaean doublets'. The most likely candidate is the people of Issedons, located on the border of China. On the contrary, without doubt, he mentions a fraction named Huns in Europe, roughly along the river Bug, and we have no serious reason why should we deny that such a fraction was living among the Sarmatians in that period.

**KEY WORDS:** antique geography, Ptolemy, Orosius, Ottorogorra, Issedones

Az antik földrajzi irodalomban mindmáig a hunok összesen három említését tartjuk számon, és a közvélekedés ezek egyikét sem tartja hitelesnek. Ez nagyon meglepő, ha arra gondolunk, hogy az I–II. századi, csúcspontján álló európai földrajztudomány mekkora térségről szerzett legalább halvány tudomást, és hányan írják le pl. Srí Lanká szigetét (Taprobané).<sup>1</sup> Ezért indokolt kritikusan áttekinteni az ókori földrajzi irodalmat, sőt meta-kritikusan: azt vizsgálva, nem hiperkritika volt-e a hunok kizárása belőle az 1900 körüli filológiaiában.

A földrajzi irodalmat forráscsaládonként újra kell tehát vizsgálni, az információ átadásának útját figyelembe véve, hogy az egyes adatcsoportokat szét lehessen választani. A Krisztus előtti idők földrajzi irodalma szinte teljesen elveszett, legalábbis a jelentős szerzőket csak későbbi említésekből, vitatkozó irodalomból, minimális töredékekből ismerjük.<sup>2</sup> Ezekről tehát csak feltételezen

1 Alighanem már Hipparkhosz is (Strab. Geogr. II 5,35. alapján), az arisztotelészi corpusból a De Mundo 393b, Strab. Geogr. XV 1,15., Mela, Chor. III 70., Plin. VI 79–92., Ptol. Geogr. VII 4., Aelianus, De natura animalium XVI 17–18., Oros. Hist. I 2,16., Steph. Byz. Ethn. 115., 602., 661. és még számos olyan említés, amelyből kevésbé tudunk meg részleteket.

2 Így Eratoszthenész (töredékei: edidit D. W. Roller, Princeton, 2010.), Hipparkhosz, Poszeidoniosz (FrGH 2a,87.), Agathémerosz (GGM II 471–487.), Dikaiarkhosz (GGM I 97–110.).

jelenthetjük ki, hogy a hunokról nem írnak, de ez valószínűleg mégis igaz, mert a fennmaradt adatok arra utalnak, hogy az egész sztyeppe-térseget nagyon fel-színesen ismerték, ha egyáltalán ismertek róla valamit; egész biztosan nem tud a térségről Szkülaخ (Kr. e. 4. század), Szkümnosz (Kr. e. 2. század), de a koracsá-szárkori *periplúszok* és *periégésziszek* (hajózási és szárazföldi útvonaljegyzékek) sem. Bár vázlatosan bemutatja a térséget, az Augustus-kori Sztrabónnál és az I. századi Pomponius Melánál és Pliniusnál sem lehet találni a hunok említését. Az ő esetükben azonban már reális lehetőség, hogy az azonosíthatatlan, ismeretlen népek közt ott vannak a hunok is, csak más néven; ebből a korszakból azonban fontosabb adatokat várnánk a szinte teljesen elveszett Kharaxi Iszidórosztól<sup>3</sup> és Türoszi Marinosztól,<sup>4</sup> illetve a század végén író Dionüsziosz Periégétész az első, akinél valóban felvetődött a *hun* népnév ismerete.<sup>5</sup> A II. századból van egy adat Ptolemaiosztól, a legnagyobb ókori földrajztudóstól;<sup>6</sup> 400 körül pedig Paulus Orosius földrajzi bevezetőjéből.<sup>7</sup> A későókori, kevésbé megbízható földrajzi összefoglalók nem említik a hunokat. Marad a három említett szerző, Dionüsziosz Periégétész, Ptolemaiosz és Orosius, akiknek adatait más-más okból, de mind kétségbe vonták már, viszont esetükben azt is vizsgálni kell, nem írnak-e más néven szereplő népekről olyat, ami a hunokra vonatkoztatható.

3 *Sztathmoi Parthikoi* (Parthus útállomások) című útvonalleíró művének töredékei: GGM I 244–256. Ez a legrészletesebb fennmaradt ókori földrajzi beszámoló a Közép-Ázsia felé vezető útvonalakról. Pliniustól tudjuk (Nat. hist. II 292.), hogy a szarmaták földrajzi helyzetéről is közölt hasznos adatokat.

4 Türoszi Marinoszról elsősorban Ptolemaiosz világföldrajzán keresztül van tudomásunk, ezért feltehető adatait ott érdemes elemeznünk.

5 Dion. Perieg. 730.

6 Ptol. Geogr. III 5,10.

7 Oros. Hist. I 2,45.

## Dionüsziosz Periégétész, A földkerekség bejárása

728 πρῶτοι μὲν Σκύθαι εἰσίν, ὅσοι Κρονίης ἄλος ἄγχι  
 παραλίην ναίουσιν ἀνὰ στόμα Κασπίδος ἄλμης·  
 Οὔννοι θ' ἐξείης· ἐπὶ δ' αὐτοῖς Κάσπιοι ἄνδρες,  
 Ἀλβανοὶ τ' ἐπὶ τοῖσιν Ἀρήιοι [...].

Elsőként a szküthák a Kronosz-tengernek a partját  
 lakják ott a közelben, a Kaspi-öbölnek a száját,  
 hunnoszok ezt követik, s a kaszpioszok meg utánuk,  
 majd a harcias albanoszok [...].

Ha elfogadjuk a leírás hitelét, eszerint a hunok népe a Kaspi-tenger nyugati partján, tehát Európában, a mai Dagesztán területén él. A szerzőről szinte semmit nem tudunk, de maga a műve jól datálható: az I. sz. végére, Domitianus uralmának második felére.<sup>8</sup> Ha nem is hihetetlen, de nagy jelentőségű volna, ha e korból a Kaukázus-vidékre datálhatnók a hunokat. Sajnos ez az adat egyértelmű tévedés.<sup>9</sup> Ez egy Pliniusra és Sztrabónra visszamenő, tehát Augustus-kori néplista,<sup>10</sup> amelyben (Sztrabón szavával) a szkíták és kaszpioszok közt uitioszok,<sup>11</sup> (Plinius szavával) udinusok<sup>12</sup> élnek. Paleogeógráfiailag egyértelmű a torzu-

8 GGM I. XVIII–XIX.

9 Ez tulajdonképpen a szöveg kritikai kiadása óta világos: GGM II 149.

10 Rajtuk kívül e néplista torzult alakjai megtalálhatók: Julius Honorius 38., TabPeut XII/1., Rav. Cosmogr. I 8., Cosmographia anonymi 18. Dionüsziosz hibás alakját veszi át Niképhorosz Blemmidosz (GGM p464,a25–28.). Ptolemaiosz e népnévet údész formában ismeri (Ptol. Geogr. V 9,23.), láthatólag teljesen különböző forrásból.

11 Strab. Geogr. XI 8,8.: κύκλω δὲ περὶ τὴν θάλατταν μετὰ τοὺς Ὑρκανοὺς Ἀμάρδους τε καὶ Ἀναριάκας καὶ Καδοσυίους καὶ Ἀλβανοὺς καὶ Κασπίους καὶ Οὐτίτους, τάχα δὲ καὶ ἐτέρους μέχρι Σκυθῶν.

12 Plin. Nat. hist. VI 15,38–39.: „mucronem ipsum faucium tenent Udini, Scytharum populus, dein per oram Albani [...] supra maritima eius Udinatorumque gentem Sarmatae, Uti, Aorsi, Aroteres praetenduntur.” Plinius leírásából úgy tűnik, az udinus nép közvetlen az albanusoktól északra, a Kaspi-kapu északi térségére lokalizálható – Sztrabón és Dionüsziosz szerint

lás: az eredeti Οὐ(ι)διοϋ alakból a görög ΔΙ betűket Dionüsziosz N-nek olvasta ki, és így létrejött az Οὔνοϋ (únosz) nép.

## Paulus Orosius, Világtörténelem hét könyvben a pogányok ellen

I. 2,45. a fontibus Ottogorrae usque ad civitatem Ottogorram inter Chunos, Scythas et Gandaridas mons Caucasus.

Az Ottogorra forrásaitól Ottogorra városig a hunok [Chuni], scythák és gandháraiak [Gandaridae] közt Caucasus hegynek [hívják].

Orosius a történeti részben természetesen sokat ír a hunokról, de a két adatcsoport közt nincs összefüggés;<sup>13</sup> a VII. könyv történeti adatait Orosius kortársként, 416–17-ben jegyezte fel, és ezért adatai frissek (roppant érdekes pl., hogy már ekkor említi a hunok körében meginduló keresztyén térítést<sup>14</sup>); az előbbi azonban egy régi szerzőkből kivonatoló vázlatos földrajzi bevezető része, így a történeti adatokkal semmilyen közvetlen kapcsolata nincs. A történeti beszámoló elején is van egy (bizonytalan, szóbeszédszerű) földrajzi megjegyzés: „a hunok népe, amelyet hosszú ideig járhatatlan hegyek zártak volt el, hirtelen dührohamtól felindítva a gótok ellen tüzelődött fel, és mindenfelé felzavarva elűzte őket ősi székhelyükről.”<sup>15</sup> Ez viszont nincs összefüggésben az I. könyvben szereplő bővebb leírással: akitől Orosius ezt az adatot átvette, az bizonyo-

---

távolabbra északra (talán a pliniusi *Uti nép helyén, ami eszerint esetleg csak egy dublett, vagy egy két részre szakadt törzs északi fele*). Ptolemaiosz az údész népet – ha a nevet jogosan kapcsoljuk össze az Údón folyónévvel, Ptol. Geogr. V 9,12. – jóval északabbra, alighanem már a Kuma folyó mentére helyezi. Említésre méltó, hogy a jelenkorban is él egy (csak néhány ezerre becsülhető létszámú) *udi* nevű kaukázusi nép ugyanabban a térségben, bár tömbben jelenleg a Kaukázustól délre, az ókori albanus településterületen. Természetesen a két nép azonossága nem bizonyítható még akkor sem, ha az archaikus kelet-kaukázusi nyelvű udikat feltétlenül a térség őslakói közé kell sorolnunk.

13 Oros. Hist. VII 33,10., 34,5., 37,3. 12.

14 Oros. Hist. VII 41,8.

15 Oros. Hist. VII 33,10.: „gens Hunorum, diu inaccessis seclusa montibus, repentina rabie percita exarsit in Gothos eosque passim conturbatos ab antiquis sedibus expulit” (saját fordítás).

san nem ismerte az ő földrajzi forrásait. Érdekes módon ez az adat keltette fel a kutatás figyelmét, pedig ezt éppen érhetné alapos kritika: az „áthághatatlan hegyek közt voltak elzárva” kifejezés inkább tűnik a Góg és Magóg-toposz egy ökeresztyén hajtásának, mint valóságnak.

Az I. könyv idézett mondatában Orosius a nagy ázsiai hegyvonulat neveit magyarázza el. Igaz, hogy magának Orosiusnak talán nem is volt tudomása a két nép azonosságáról, ugyanis a VII. könyvben *h*, az I. könyvben *ch* betűvel írja a népnév (*Chuni*).<sup>16</sup> Mindazáltal a népnév (s a hozzá tartozó nép) legalábbis problémás – sokan máig el is utasítják –, mivel vannak variáns alakok, melyek más szerzők népnéveihez közelebb állnak. Esetleg két kódex *Funos* alakja lenne az eredeti, s ez a Phruni v. Phauni népnévből torzult el, amely ismert a Kínától nyugatra levő vidék néplistáiban: Pliniusnál, Sztrabónnál és Dionüsziosznál is.<sup>17</sup> Ez egy olyan néplista része, amelyben a következő sorozat áll: *kínaiak*, *Phruni* (*Phruri?* *Phauni?*), *tokhárok* – és Sztrabón szerint Baktriában végződik.<sup>18</sup>

A népnév eredeti alakja mindazáltal aligha *Phuni*, még ha Plinius modern kiadásai ezt az alakot is választják.<sup>19</sup> Az összes szerzőnél, szinte minden kéziratban eltérő névalakokból akár a Φρ(ο)ῦνοι, Φρ(ο)ῦρ(ι)οι, de akár a Φαῦνοι, Φαῦρ(ι)οι is lehet helyes, akármelyikből levezethető paleográfaiilag a többi; az

16 A mérvadó kiadások szerint. A kéziratok nagy része e helyen is *Hunos* alakot hoz, a *ch* egyetlen kódex olvasata, a szövegkiadóknak azonban bizonyára igazuk van: paleográfai okból inkább ez lehet az eredeti. Az egyébként ismeretlen *Chuni* népnév egy másoló könnyen „javíthatja” a jól ismert *Huni* alakra, fordítva egy betű ötletszerű hozzátekle indekolatlan volna.

17 Strab. XI 11,1. καθ' ὅλου δέ φησιν ἐκεῖνος τῆς συμπάσης Ἀριανῆς πρόσχημα εἶναι τὴν Βακτριανήν: καὶ δὴ καὶ μέχρι Σηρῶν καὶ Φρυνῶν [kiadói emendatio, a kéziratok szerint Φαυνῶν] ἐξέτεινον τὴν ἀρχήν. Plin. Nat. hist. VI 20,55. *ab Attacoris gentes 'Ph'uni et 'Th'ocari et, iam Indorum, Casiri introrsus ad Scythas versi*. Dion. Perieg. 752. καὶ Τόχαροι Φροῦνοι τε καὶ ἔθνεα βάρβαρα Σηρῶν. (A név variáns alakjai a kéziratokban: Φροῦροι, Φρούριοι, Φροῦνοι, Φαῦροι, vö. még Eustath. Comm. in Dion. Perieg. ad 752.) Dionüsziosz adatát veszi át Avienus 933. (*Phruni*), Priscianus 727. (*Phruri*), Niképhorosz Blemmidosz (Φρούροι, GGM II 464,44–48). Torzult alakban megvan a nyoma a Ravennai Névtelennél is (Rav. Cosm. I 8.: *Erurion*) és talán Iulius Honoriusnál (Iul. Hon. 13.: *Scythae Thuni*).

18 A Ravennai Névtelen szerint pedig a *Tapurii* népnél: ezeket Ptolemaiosz is ismeri (Ptol. Geogr. VI 14,7. Τάπουρα hegy, 14,13. Ταπουρέοι), éspedig a tokhároktól jóval északkeletre, az Iaxartész kanyarulatán túl.

19 Sajnos éppen ez a két névalak az összes Plinius-kiadásban coniectura, azonban teljesen hihető metathesis a kéziratok *Thuni et Ph/Focari* alakjából.

azonban egyértelmű, hogy a  $\Phi$  után állt egy  $\rho$  vagy  $\alpha$  betű, amely egyes kéziratokból kieshetett, de nem toldódhatott be szinte az összes különböző műbe két különböző alakban ugyanazon a helyen. Ez persze nem teszi lehetetlenné az orosiusi adat idesorolását, csak bonyolítja: eszerint Orosius az egyik legromlottabb szöveghagyományt vinné és torzítaná<sup>20</sup> tovább.

Tegyük hozzá, hogy Orosiusnál nem ez a sorozat szerepel: ő tokhárokat (vagy tapuriusokat) egyáltalán nem ismer. Az ő névsora szerint az Otto(ro)-gorra<sup>21</sup> folyótól az út a hunokhoz, a szkítákhoz (ez egy általános név, bármely népre használható) és onnan Gandhárába vezet. Ez tehát nem egy Baktriába (vagy attól északra), hanem attól délkeletre, Észak-Indiába tartó útvonal. Fizikailag lehetséges lenne a tokhárok területén keresztül odajutni, de nagy és indokolatlan kerülőt jelentene – az útvonal sokkal inkább valamelyik kasmíri hágón keresztül vezethetett, vagyis a tokhárok neve aligha utólag esett volna ki a leírásból.

Az Otto(ro)gorra folyónév Sztrabón, az érezhetőleg őt követő Dionüsziosz és annak átírói, illetve a (leginkább az elveszett Castoriusra alapozó<sup>22</sup>) Ravenai Névtelen számára ismeretlen, szerintük az általában vett „kínaiak” (Seres) a kiindulópont, Plinius tagadhatatlanul az *Attacorae/i* népnévből indul ki, ami ezzel azonosnak tűnik, közelebbi (kevésbé torzult) alakban szerepel azonban a név Ptolemaiosznál<sup>23</sup> (Ὀττοροκόρας folyó és népnév, Ὀττοροκόρα városnév<sup>24</sup>),

20 Görög eredetiben ez a torzulás szinte elképzelhetetlen: a  $\Phi A$  vagy  $\Phi P$  betűket X-re rontani aligha lehet. Latinban ha nehezen is, de esetleg igen ( $ph > ch$ , még inkább  $f > h$ , amint ismerünk is Orosius-kéziratot *Funos* alakkal – de akkor a *Chuni* alak létrejötte ismét megmagyarázhatatlan), vagyis a hiba Orosiusnak lenne tulajdonítható.

21 Az Orosius-szöveghagyományban ez a másolóknak teljesen ismeretlen név a legkülönbözőbb alakváltozatokban maradt fenn: *otrogorrae*, *ottorogarre*, *attorogorre*, *octogoram*, *ottogoram*, *ottorogoram*. Könnyen lehet, hogy az eredeti töben a *ro* szótag is szerepelt, Pliniustól eltérően, de Ptolemaioszhoz annál hasonlóbban.

22 Ezt bizonyítja az is, hogy szövege általában a Tabula Peutingerianához áll legközelebb.

23 Ptol. Geogr. VI 16,2., 5., 8.

24 A névnek a kéziratokban számos alakja van, Stückelberger–Graßhoff modern kiadása (Stückelberger–Graßhoff 2017<sup>3</sup>, 666., 668.) ezt a formát választja, valószínűleg elsősorban etimológiai okokból, mivel a X kézirat Ὀττοροκόρρα(ς) és az Ω kéziratcsalád jónéhány kéziratában előforduló Ὀττοροκόρρα (A: Ὀττοροκόρρας is) alakok nyitva hagyják a lehetőséget, hogy az eredetiben Orosiushoz hasonlóan két  $\rho$  állt.

és ismét másképp torzulva Pseudo-Aethicusnál (*Octogordis*).<sup>25</sup> Valamennyinél az ismert föld keleti, Kína-közei végpontjáról van szó, ez tehát nincs ellentétben Sztrabón adatával, csak pontosabb – különösen Ptolemaioszé, aki az egész térséget legalaposabban ismeri, és rá alapozva a toponímiát nagyjából lokalizálni is lehet, valahova Tibet és Kína közé.<sup>26</sup> A név valószínű szanszkrit etimológiája is ezt erősíti.<sup>27</sup> A tokhárokat Ptolemaiosz nagyon messze, valóban Baktriában írja le, phrúnoszok (phrúroszok, phaunoszok?) nála nem léteznek.

Kérdés, Orosius melyik forráscsoportot használhatta. Műve más helyén semmi nyoma annak, hogy Pliniust vagy Sztrabónt forgatta volna, ezért feltehető, hogy az őhozzájuk köthető hagyományt nem ismerte. Ennek a hagyománynak szerencsére ismert az ősforrása: Plinius árulja el, hogy a Ptolemaiosz Philadelphosz korára tehető, de egyébként ismeretlen<sup>28</sup> Amómétosz leírására alapoz.<sup>29</sup>

Amennyire mi tudjuk, Ptolemaiosz nem használta Amómétoszt, hanem az egész Belső-Ázsia-leírása Türoszi Marinoszon alapul (ld. a következő fejezetet). Orosius sem forgathatta Amómétoszt, de közvetlen Marinoszt sem, mert ehhez túl vázlatosak az adatai: a hegynevek leginkább az elveszett (és köztudottan megbízhatatlan) Castorius rokonságára vallanak, ők ketten egy közös ősforrást használhattak, amely a déli elhelyezés és a névalakok alapján Marinosz valamiféle gyenge átdolgozásának vagy kivonatának tűnik. Így tehát nincs okunk rá, hogy Plinius és Sztrabón alapján emendáljuk Orosius néva-

25 Aeth. Cosmogr. II 5. *ad ostia fluminis Octogordis, ex quo oceanus Sericus appellatur.* (II 17. látszatra pontosabb analógiája egyszerű interpoláció Orosius szövegéből.)

26 Ptolemaiosz az egyetlen, akinek adata térképre vetíthető. Ha elvileg elfogadjuk a helymeghatározást, a Kína szerinte adott fővárosától (Széra, Stückelberger–Graßhoff 2017<sup>2</sup>, 669. meghatározása szerint Xi'an, viszont Tupikova–Schemmel–Geus 2014, 41. három ennél nyugatabbi város valamelyikét javasolja) délnyugatra a kereskedelmi út 4. városa, a Baïtau néptől (Stückelberger–Graßhoff i.h., értelmezésében Tibet) délre (!), két hegylánc öblében található – valójában csak egy Tibettől keletre levő toponímiát képzelhetünk el, talán a Qaidam-medencében. Igaz, ettől lényegesen eltér De la Vaissière 2009, 532. és Tupikova–Schemmel–Geus 2014, 46–49. rekonstrukciója, szerintük a Bautiszosz folyó az Oikhardész folyónak egy dublettje, és ennek megfelelően Ottorokorra a Tarim-medence déli kereskedőújtára kerül. Ezt azonban amellett, hogy a dublettekkel mindig óvatosan kell bánnunk, a név viszonylag megbízható szanszkrit etimológiája is kevésbé támogatja.

27 Stückelberger–Graßhoff 2017<sup>2</sup>, 669.; 226. j.: *Uttarakuru*.

28 Schwartz: Amometus, in PWRE I 2, col. 1873.; André–Filliozat 1980. 55§.

29 Plin. Nat. hist. VI 20,55.

lakját. Elfogadható tehát, hogy egy *Chuni* nevű népről hallott, azonban különös ennek a népnek az ugyancsak déli elhelyezkedése (Tibet vidéke?),<sup>30</sup> ami legalábbis kétséssé teszi, hogy az általunk ismert hun népről van-e szó; inkább csak egy hasonló nevű törzsre gyanakodhatunk.

Egy értékes adatot Amómétosz is elárul az attacorákról: hogy minden oldalról hegyláncok határolta, feltűnően napos éghajlatú vidéken élnek, amelyet a hyperboreusok mitikus „boldog mezeihez” hasonlít.<sup>31</sup> Ez azonban Belső-Ázsia valamennyi nagy medencéjére, sőt még a Tibeti-fennsíkra is igaz, arról nem is beszélve, hogy nem tudjuk, mennyiben valóság és mennyiben a hyperboreus-toposz alkalmazása. Mellesleg Plinius „innen” északra (nem egyértelmű, hogy az attacoráktól vagy a phunusoktól és tokhároktól) egy állítólagos *cicon* népet is említ – ez egy mitikus homéroszi népnév átvétele, de a kéziratok ki-sebbségi olvasata, a többségi (a kiadók szerint romlott) alak *conas*, és véleményem szerint valószínű, hogy ez egy eredetileg az orosiusi névalakhoz közeli formából való rontás, a *Ciconas* szó pedig egyszerű hiperkorrekció.

## Claudius Ptolemaiosz: Bevezetés a földrajzba (*Geógraphiké hüphégeszisz*)

A legjelentősebb antik földrajzi író egyértelműen Ptolemaiosz Claudius, akinek *Geógraphiké hüphégeszisz*e a II. század harmincas éveinek második felében<sup>32</sup> vagy kevéssel azután készült.<sup>33</sup> Voltaképpen egy óriási világtérképről van szó, amely (az I. századi Türoszi Marinosz után másodikként) az egész világ toponímiáit fix földrajzi koordinátákhoz rendeli, éspedig a mienkével pontosan meg-

30 Elfogadja az azonosságot Harmatta 1986, VII.; a földrajzi problémát ő azzal véli megoldani, hogy Gandhárától északra lokalizálja a népet (ez azonban ellentmond Orosius földrajzának), méghozzá elég jelentősen, a Tien-santól is északabbra!

31 Plin. Nat. hist. VI 20,55. és útána, de kissé kibővítve (nem teljesen lehetetlen, hogy az eredeti Amometusz is ismerve) Solinus, *Collectanea rerum mirabilium* 51.

32 Az utolsó datálható adatok a műben Mursa colonia (II 15,8.; alapítása bizonytalanul ugyan, de 133-ra tehető, lásd CIL III 3280=10261, a keltezés értékéről lásd FPA II 186.) és Jeruzsálem Aelia Capitolina neve (V 16,8.), amely a Bar Kochba-felkelés leverése (135) utáni időre utal.

33 Stückelberger–Graßhoff 2017<sup>2</sup>, 11. kevéssel 150 utánra teszi a keletkezését azon az alapon, hogy későbbi a *Syntaxis Mathematicánál*, amelyben még 141-re datálható adat is található.

egyező fokhálózattal. Erősen rétegzett műről van szó, amelyben a római birodalom területén jól követhetők korábbi korokból bedolgozott földrajzi adatok.<sup>34</sup> A (távolabbi) barbár világnak a leírása viszont kevésbé rétegzett.<sup>35</sup> E területekről a szerző természetesen nem szerezhette mért koordinátákat, ezért a földrajzi szélességet és hosszúságot az úti beszámolók távolságadatai alapján becsülte.<sup>36</sup> További probléma, hogy a népnevekhez egyáltalán nem rendel koordinátákat, ezeket régióként sorolja fel, így egy régió belül (ha nem tudjuk városhoz rendelni az adott népet) csak relatív helyzetük azonosítható. A sztyeppe-övezetből persze kevés várost említ, hiszen ott nomádok élnek, akiknek nincsenek állandó településeik. Így ahol a hunok élhettek, szinte csak a régiók határainak adatai vannak fixálva, és ezen belül népnevek felsorolva.

Ennek dacára egyértelműen Ptolemaiosznál őrződött meg az egész ókor leg gazdagabb leírása Belső-Ázsiáról. Úgy tűnik, itt a rétegzettség nem is nehezíti dolgunkat: pontosan leírja forrását,<sup>37</sup> és nincs nyoma annak, hogy máshonnan is szerzett volna adatokat. Szinte az egészet Marinosztól vette át, aki egy Titianosz Maész nevű makedón kereskedő útleírását dolgozta fel és értelmezte a csillagászati földrajz szemével. Titianosz/Titianus, aki nevéből következőleg már romanizált, talán római polgár volt, egy Kínával (is) kereskedő házat vezetett, és ügynökeinek jelentéseiből írta le a Kínáig vezető kereskedelmi útvonalat, éspedig a klasszikus selyemút mentén: az Eufrátesztől Hürkanián, Baktrián át mentek Transzoxániáig és onnan a hegyeken át, nyilvánvalóan le a Tarim-medencébe.

Marinosz műve az I. sz. végére tehető,<sup>38</sup> Titianusról csak annyi egyértelmű, hogy ennél korábbi, de romanizált volta és a békés kereskedelem lehetősége alapján a császárkor eleje valószínűsíthető. Emellett szól az is, hogy Marinoszon kívül más nem használja fel sem névvel, sem név nélkül: Sztrabón és

34 Lásd FPA I 88–105.; Fehér 2004; Nemeti 2014; Fehér 2015, 14–14.

35 Fehér 2014, 31–32.

36 A módszert részletesen leírja: Ptol. Geogr. I 11–12.

37 Ptol. Geogr. I 11,7.

38 Munkásságáról bővebben: Honigmann 1930, FPA I 65.; Toomer 1975, 198–199.; Honigmann 1930, 1768. és nyomában P'iankov 2015, 61. a mű létrejöttét Traianus dák és parthus hadjárata közé (106–114) teszi, ez azonban kései, mert pl. gyanítható pannoniai adatai jóval a tartomány kettéosztása előtti időre vallanak, tehát legkésőbb az I. század legvégére.

Plinius hallgatása azt sejteti, hogy az Augustus-kornál később írt,<sup>39</sup> feltehetőleg az I. század első felében.

Egy e korban működő, Baktrián át Kínáig érő szárazföldi kereskedelmi hálózat tevékenysége során, miközben láthatóan az összes nomád népről igyekeztek információt gyűjteni,<sup>40</sup> elképzelhetetlen, hogy éppen a hunokról ne hallottak volna. Rendkívül különös tehát, hogy Ptolemaiosznál nem szerepel a nevük. Ennek két egyszerű oka lehet:

1. Nem egybefoglaló néven, hanem egyes törzseik neve szerint vannak felsorolva.
2. Mint a térség legfontosabb népét, azonosították egy nyugaton jól ismert hagyományos, ám az ő korukban azonosíthatatlan (esetleg mitikus) néphez tartozó névvel, és azon említik.

Az első esetben természetesen nagyon nehéz az alig ismert hun törzsneveket egybevetni az görög névadatokkal. Ezen az úton próbálkozott Harmatta János,<sup>41</sup> aki a kínai forrásban fennmaradt hun *Lan* törzsnevet vélte azonosítani a Ἰρυναιοὶ Σκύθαι (VI 13,3.) névben.<sup>42</sup> Ez földrajzi értelemben nem lehetetlen: Közép-Ázsia nyugati részén járunk, kb. a nyugati határán annak, ahol hunokat feltételezhetünk az I. században. Azt azonban, hogy Harmatta érvelése nyelvi-  
leg elfogadható-e, csak sinológus szakértelemmel lehet megmondani.

Egyetlen törzsnév azonban meglehetősen kevés egy nagy nép leírásához – bár nem hagyhatjuk figyelmen kívül a lehetőséget, hogy teljesen ismeretlen törzsnevek

39 Plinius ugyan az I. század 2. felében írta meg művét, de földrajzi kérdésekben szinte kizárólag az Augustus-kori Varróra és Agrippára alapozott. – Ezzel ellentétben P'iankov 2015, 62. Titianus művét kifejezetten az Augustus-korra teszi, de érvei nem kényszerítőek.

40 45 népnév Közép-Ázsiában, csak a nagy hegyláncról (vsz. Tien-san) nyugatra!

41 Harmatta 1986, XVI.

42 A legmodernebb Stückerberger–Graßhoff-féle szövegkiadás apparátusa alapján, amelyet Harmatta természetesen még nem ismerhetett, valószínűbbnek tartom, hogy a név helyes alakja Ἰρυναιοὶ.

is felbukkannak a leírásban –, ezért talán reményt keltőbb lehet egy hagyományos népvét keresnünk. És valóban, számos idegen népnév bukkan fel a térségben!

Már régen felfigyelt a kutatás rá, hogy vannak „ptolemaioszi dublettek”,<sup>43</sup> olyan népek, amelyek Európában is ismertek vagy a sztyeppe-vidék nyugati felén, és Közép- vagy Belső-Ázsiában is. Ennek a bevett magyarázata viszont elég fantasztikus: egyes jóval régebbi forrásokban az Iaxartész neve is Tanaisz;<sup>44</sup> a teória szerint az Iaxartész (Szir-Darja) melletti népvéteket, ha Tanaisz melletti-nek mondta a forrás, Ptolemaiosz félreértve a Don-vidékre helyezte.<sup>45</sup> A valóságban 1. a dublettek nem a Don/Szir-darja vonalon mozognak, van köztük kaukázusi,<sup>46</sup> sőt nyugatabbi európai is, illetve messze Belső-Ázsiában is; 2. egyes népek sok szerzőnél vannak egyszerre több helyen, így az aorszosok, akik az Augustus-korig visszamenő íróknál már a Kaukázus-előtérben élnek,<sup>47</sup> mígnem aztán újra felbukkannak Közép-Ázsiában;<sup>48</sup> 3. a dublett-elmélet csak úgy működhet, ha meg lehetne állapítani a források láncát; viszont azokat a szerzőket, akik az Iaxartészt nevezték Tanaisznak, nem tudjuk egy ilyen láncolatba illeszteni.

43 Cuntz 1923, 123.; Harmatta 1976; Harmatta 1986, VI. Egészen más típusú, realisabb dublett (egészében az Iaxartész-vidéken): De la Vaissière 2009, 528.

44 Markwart 1924, 270., majd az ő egyetlen adata vonatkozó elméletét generalizálja Harmatta 1976. Az Iaxartész–Tanaisz azonosítás valóban régóta előfordul, de a komolyabb írók mind mint régi tévedést aposztrofálják (Arr. Anab. III 28,10. stb., Strab. Geogr. XI 7,4., aki Polükleitoszra vezeti vissza. Plin. Nat. hist. VI 49 szerint Nagy Sándor csapatai követték el a tévedést, és ez talán magyarázza, miért fordul elő Curtius Rufusnál többször (legvilágosabban VII 7,2.). Másfelől a „tévedés” talán észszerűen magyarázható azzal, hogy a névben az óiráni, kelet-iráni nyelvek ’víz, folyó’ szava rejlik (vö. modern oszét *don*), s így különböző szerzők egymástól függetlenül is rögzíthették (köszönöm Sárközy Miklósnak, hogy erre a lehetőségre felhívta figyelmemet).

45 Ilyen lenne a *boruszkosz* és *rhoboszkosz* nép (Ptol. Geogr. III 5,22. és VI 14,9.), ámbár itt már Müller és Markwart (helyesen) fordított irányú névátvitelt javasol (Müller 1983, I 429., Markwart 1924, 270.). Még napjainkban is így magyarázza Stückerberger–Graßhoff 2017<sup>2</sup>, I 305. pl. a Don menti „Alexandrosz oltárát” (Harmatta alapján, bár nem említi a nevet).

46 Müller 1983, I 429. felsorol néhány lehetséges ilyen toponímiát: *paniardo-i*~*Paniardisz*, *konapszénoi*~*Kanodipszasz*. Mindenképp dublett az *amadokoi*~*modakai* népnév (Ptol. Geogr. III 5,10., 14. ~ V 8,10., vö. Müller 1983, I 431.), amely Pliniusnál (Plin. Nat. hist. VI 21. *Imadochi* néven a Kaukázusban van, ez azonban Ptolemaiosznál jóval régebbi, egészen Helánikoszig visszamenő névanyag. Régebben nem azonosították az elég valószínű *nauarosz*~*Nauarisz* dublettet (Ptol. Geogr. III 5,10. ~ V 8,11., vö. Fehér 2015, 26.).

47 Strab. Geogr. XI 2,1. és 5,8.: a Maeotis és a Kaspi-tenger közt, északon a Tanais mellett. Plin. Nat. hist. IV 80., VI 15,39. Tac. Ann. XII 15–16.: a Tanaistól három napi járóföldre vívnak ütközetet.

48 Ptol. Geogr. VI 14,10.

Ténylegesen a dublettek iránya inkább fordított: a már jobban megismert európai térségben kiderül, hogy a régi hagyományból ismert népnév elavult, már nem létezik. Ilyenkor kézenfekvő gondolat, hogy a régi hagyomány valójában egy távolabbi, még ma sem ismert térségre vonatkozik, és az ottan még alig ismert népekre húzzák rá a régi, nyugati neveket. Azonfelül reális lehetőség az is, hogy egyes esetekben a nomád népek ténylegesen költöznek, akár a Kaukázus-előteréből kelet felé is.

Az „Imaoszon inneni Szkítia”, vagyis Közép-Ázsia térségében féltucat nagyon gyanús név van, amelyeknek közeli párhuzamuk van Európában: szüeboszok (Σύηβοι, VI 14,9. = svábok?), tektoszakeszek (Τεκτόσακες, VI 14,9.; ez egyértelműen egy kelta törzs, amely eljutott Kis-Ázsiáig, de aligha Belső-Ázsiába!) vagy éppen szamniszok (Σαμνῖται, VI 14,10.). A térség peremén és az „Imaoszon túli Szkítiában”, vagyis Belső-Ázsiában pedig egy kora-ókori, félig mitikus kelet-európai név is felbukkan: az *isszédón*, amelyet már Hekataiosz<sup>49</sup> és (főleg Ariszteász elveszett eposza alapján) Hérodotosz is ismer,<sup>50</sup> az utóbbi leírása részletesebb, eszerint viszont a Kaspi-tenger vidékén, leginkább északra élnek (s tőlük távolabb már csak teljesen mitikus népek: az egyszemű arimaszposzok, a hüperboereoszok és a griffmadarak). A későbbi antik hagyomány rendszerint ezeket az adatokat ismételteti,<sup>51</sup> de még legalább két változatnak van halvány nyoma. Az egyik adatszerűen talán ugyanazt mondja, de *esszédón* névalakot használ,<sup>52</sup> és ennek képviselői éppen a Titianus-hagyománytól teljesen független, de nagyjából egykorú római földrajzi írók: Plinius<sup>53</sup> és Pomponius Mela.<sup>54</sup> A másik különös módon Indiában említi őket, talán csak egy majdnem-világvégi, majdnem-mitikus népnév

49 FrGH 1a, I F193. Herod. De pros. cath. III 1,26–27. idézésében maradt fenn.

50 Hdt I 201. (eszerint az Araxész folyón túl, tehát a Kaukázus-vidéken), IV 13., 16., 25–27. (eszerint viszont inkább a Borüsztthenésztől [Dnyeszter] keletre, ez utóbbi lehet az arisztea-szi hagyomány), 32.

51 Paus. Perieg. I 24,6., I 31,2. (szinte azonos Hérodotoszsal), Philostr. Her. 704,14., Steph. Byz. Ethn. 339., 650., Val. Flacc. Arg. VI 750. (a kaukázusi Iberia szomszédságában).

52 Amely Héródianosz tanúsága szerint Alkmanra megy vissza: Herod. De prosodia catholica loc. cit.

53 Plin. Nat. hist. IV 88., VI 50.

54 Mela, Chor. II 2. Nála az elhelyezkedésük a Maeotison túl van.

gyanánt.<sup>55</sup> Nem egyértelmű tehát, hogy az I. század táján valódi isszédónokról tudott-e valaki, vagy csak a Kr. e. V. századi adatokat ismételték és tologatták a térképen – Pomponius Mela forrásai sokszor kérdésesek és mindig elég régiek, Plinius viszont főleg Varróra és Agrippára alapoz, ez valamiféle Augustus-kori ismeretet jelentene, de ténylegesen nem tud újabbat Hérodotoszhoz képest.

Ezzel szemben ismeri az isszédón népet<sup>56</sup> Ptolemaiosz (tehát forrásai, Marinosz és Titianus), és két Isszédón „várost” is, az egyiket Szküthiában, a másikat már Kínában:

|                                                       |     |        |
|-------------------------------------------------------|-----|--------|
| VI 15,4. πόλεις δέ εἰσιν ἐν τούτῳ τῷ τμήματι· Αὐζακία | ρμδ | μθ γο´ |
| Ἰσσηδῶν Σκυθικῇ <sup>57</sup>                         | ρν  | μη <   |

Ezen a körszeleten a következő városok vannak:

|                   |      |         |
|-------------------|------|---------|
| Auzakia           | 144° | 49° 20´ |
| a szkíta Isszédón | 150° | 48° 30´ |

VI 16,5. ὑπὸ δὲ τούτους ἡ Ἀσμιραία χώρα ὑπὲρ τὰ ὁμώνυμα ὄρη, ὑπὸ δὲ ταῦτα μέχρι τῶν Κασίων Ἰσσηδόνες μέγα ἔθνος, καὶ ἀνατολικώτεροι αὐτῶν Θρόανοι.

ezek alatt<sup>58</sup> az aszmiraios föld az azonos nevű hegyeken túl, ezek alatt a Kasziáig az isszédonok, egy nagy nép, és tőlük keletebbre a throanoszok.<sup>59</sup>

55 Aelianus, De natura animalium III 4.

56 Említendő mindazáltal, hogy létezik olyan hipotézis, amely emögött tényleges fonetikai realitást lát, egy létező ókori Tarim-medencei város, Yixun/Se-ton nevét: Pulleyblank 1962, 127. Ez azonban nem magyarázza meg, Ptolemaiosz miért két ilyen városról tud, ráadásul két különböző régióban.

57 Az X kézirat olvasatában Ἰσσηδῶν. Noha az X varia lectiói sokszor helyesek, ezúttal ez a pliniusi-melai Ἰσσηδῶν alak valamiféle hatását jelezné, de mivel egyebekben Ptolemaiosz ezektől a szerzőktől szinte teljesen független, elég valószínűtlen, hogy éppen itt és ebben lenne a hatásuk alatt.

58 Ezen a ptolemaioszi sémában mindig azt kell érteni: délebbre.

59 Viszonylag elterjedt vélemény Kasziát Kasgarral azonosítani (De la Vaissière 2009, 530.; Stükelberger–Graßhoff 2017<sup>2</sup>, II 663.; viszont az utóbbi ennél lényegesen nyugatabbra levő térség Tupikova–Schemmel–Geus 2014, 21. mindhárom értelmezési lehetősége szerint), a throanoszokat Dunhuanggal (Tupikova–Schemmel–Geus 2014, 39.).

7. Ἰσσηδῶν Σηρικὴ  
a kínai Isszédón

ρξβ      με  
162°    45°

Ennek a leírásnak semmi köze a Hérodotoszhoz (sem a Pliniuséhoz), és a környéken nem is mitikus nevek szerepelnek, ha azonban északabbra megyünk, ott, a lakóföldek véghatárán a Titianus-leírás már nem név szerint, hanem sajátos tulajdonságaik alapján megjelölt népeket ismer: az abiosz (szűkösen élő<sup>60</sup>), hippophagosz (lóevő) és anthróphagosz, azaz emberevő szkítákat.<sup>61</sup> Látszatra ezek valós tulajdonságok is lehetnek, valójában az első kettő egy homéroszi toposz,<sup>62</sup> melyet későbbi földrajzi írók egyre távolabbi népekre alkalmaztak,<sup>63</sup> a harmadik egy Hérodotoszig követhető fiktív népnév.<sup>64</sup> Első ránézésre Ptolemaiosz (illetve Titianus) ezeket egyszerűen jóval keletebbre tolta, mivel a korábban leírt helyükön már valós népeket tudott azonosítani. Lehetséges, hogy

60 A görög szó jelentése nem egyértelmű, és különböző későókori-bizánci kommentátorok eltérően is magyarázzák, a legtöbb lehetőség Eustath. Comm. in Il. XIII 2. olvasható: szűkösen élő (avagy pozitív értelemben: kevéssel beérő), életszükségleteikkel együtt vándorló (= nomád), erőszakmentes, íjas (ez utóbbi biztosan hibás magyarázat). Hészühiosz egészen eltérő, de nyelvileg feltétlen lehetséges magyarázatot ad (Hesych. γ79.): íjat nem használó. A szó legkorábbi, homéroszi előfordulása feltétlenül etikailag pozitív értelmű, viszont harcokra vonatkozik (tehát az 'erőszakmentes' kizárható), ezért az eredeti értelme 'kevéssel beérő', de másodlagosan a szkítákon is túl, a föld északi határán élő népekre kialakulhatott egy 'íjatlan' értelmezés is.

61 Ptol. Geogr. VI 15,3., 16,4. Ἀπποφάγοι valószínűleg a Γαλακτοφάγοι (tejivók, vö. VI 14,12.) és Ἰππήμεολοι (lófejők) kontaminációja, mert a korábbi irodalomban mindig e három kifejezés áll egymás mellett.

62 Hom. Il. XIII 6.

63 Homérosznál még a thrákiai műszosz nép egy csoportjáról van szó (a *galaktophagosszal* rokonértelmű *hippémolgosz* fiktív népnévvel együtt)! Tudásunk szerint utána a legkorábbiak: talán Anakarszis (legalábbis Stephanus Byzantius szerint, Ethnika ad v. Ἀβιοί), Ephorosz (FrGH 2a,70,F42., Kr. e. IV. sz.), aki a szakákra alkalmazza, Poszeidóniosz (FrGH 2a,87,F104., Kr. e. 135–51 körül, adatai Kr. e. 70-nél nem későbbiek) európai szkíta-szarmata összefüggésben, majd Homéroszt és őket idézve Sztrabón (Strab. Geogr. I 1,6., VII 3,2., 6–9.) szkíta-szarmata, sőt basterna összefüggésben. Már forrásunknál későbbi időben Arrianus (FrGH 2b,156,F105.) az Ἀβιοί népet Ázsiába helyezi.

64 Hdt IV 18.: androphagoszok (emberevők), csak hogy Európában, a Dnyesztertől keletre. Alighanem ugyanazt mondja Ephorosz (FrGH 2a,70,F158.) és Scymn. Perieg. 348., kifejezetten *Anthrophophagi* alakot hoz Pomponius Mela (Mela, Chor. II 14.). Közös a két forráscsoportban Ephorosz, ezért Ptolemaiosz vagy forrásai valószínűleg az ő leírásából vették a kérdéses neveket, azonban áthelyezték jóval keletebbre.

ott élő nagyobb népekre alkalmazta, amelyeknek valódi nevét valamilyen okból nem ismeri, így elvileg akármelyik gyanúba jöhet, mint a hunok elnevezése. (A szküthiai „dublettek” viszont aligha, mivel ehhez túlzottan nyugatra esnek.<sup>65</sup>) Az egyetlen kézenfekvő lehetőséget az isszédónok jelentik: az ő „városaik” a Kínába vezető fő kereskedelmi útra esnek, illetve az egyik városuk már Kína területén belül, ami az I. századi hun településterülettel összhangba hozható.<sup>66</sup>

Az isszédónok pontos pozicionálása szinte megoldhatatlan feladat: a koordináták az utolsó mért ponttól sokszorosan összeadódó hibalehetőségek miatt már szinte semmit nem mondanak.<sup>67</sup> Egy bizonyos: az Imaosz-hegyen (ezen a Pamírtól északra húzódó hegyvonulatok valamelyike vagy mindegyike együtt érthető) túl, tehát a Tarim-medence vagy Dzsungária vidékén, az Oikhardész nevű nagy folyó vidékén.<sup>68</sup> Az Oikhardész azonosítása szintén vitatott, a Tarim, Jenyiszej, Orkhon is szóba jött;<sup>69</sup> ha az utóbbi kettő egyike lenne az igazság, a hunokkal való azonosítás problémamentes, ha az első, akkor inkább csak hun fennhatóság alatt élő törzseknek tarthatjuk őket. Ez esetben inkább valamely tulajdonságnevű törzs lehet azonos a tulajdonképpeni hunokkal.

Nincs tehát akadálya, hogy a hunokat Ptolemaiosznál valamely névtelen vagy tévesen megadott, archaizáló nevű törzsben gyanítsuk; a legegyszerűbb és legkevesebb ellenérvvel támadható hipotézis az *isszédón* nép, valamivel kevésbé egyszerű egy attól északra és keletre élő, csak (mondai) tulajdonságaival megnevezett törzs feltételezése.

65 A szamnizsok még alighanem az Ural nyugati oldalára, a szüéboszok pedig valahová Közép-Kazahsztánba. Egyedül a tektoszakeszek gyaníthatók a belső-ázsiai nagy hegyláncok nyugati oldalára.

66 A ’szükösen élő’ és ’emberevő’ nevek mellesleg tartalmilag sem illenek arra, amit a hunokról mi tudunk, azonban mivel ezek egyszerűen sok száz éves toposzok, tartalmi helyességük nem is feltétlenül várható el.

67 A legújabb és igen ötletes próbálkozás a hibajavításra: Tupikova–Schemmel–Geus 2014. Az Imaoszon inneni Szküthiára azonban a próbálkozást is reménytelennek mondják (i. m. 4.). Természetesen számos próbálkozás van a két város azonosítására is (i. m. 43., 47.), bizonyítható eredmény nélkül.

68 Ptol. Geogr. VI 15,2., 16,3.

69 De la Vaissière 2009, 532.; Tupikova–Schemmel–Geus 2014, 33., 37. (közülük a Tarimhoz kapcsolja Menandrosz protector Ὠηχ folyóját is). Stückelberger–Graßhoff 2017<sup>2</sup>, 667. szerint „wohl eine Reminiszenz an den Tarim”, de kategorikusan kijelentve, érvek nélkül ez nem sokat jelent; viszont értékelhető érveléssel emellett áll De la Vaissière 2009, 530.

## Claudius Ptolemaiosz és az európai hunok

Ugyanakkor Ptolemaiosznál van egy vitathatatlan névalak, amely a hunokkal azonosítható. Ez azonban nem a Titianus-féle leíráshoz kapcsolódik, hanem az európai Szarmatiába tartozik, számos hasonlóképpen régi (félíg mitikus) és az I–II. században valóban létező nép egyvelegébe iktatva; az adatsornak egyébként feltétlenül az új rétegéhez látszik tartozni, tehát a belső-ázsiai adatokkal egykorú, csak éppen a forrását nem ismerjük.

III 5,10.<sup>70</sup> μεταξύ δὲ τῶν Ἀμαξοβίων καὶ τῶν Ῥωξολανῶν Ῥευκανάλοι καὶ Ἐξωβυῖται, καὶ πάλιν μεταξύ Πευκινῶν καὶ Βαστερνῶν Καρπιανοί, ὑπὲρ οὓς Γηουῖνοι, εἶτα Βωδινοί, μεταξύ δὲ Βαστερνῶν καὶ Ῥωξολανῶν Χοῦνοι, καὶ ὑπὸ τὰ ἴδια ὄρη Ἀμάδοκοι καὶ Ναύαροι.

A szekérlakók [hamaxobioi] és rhóxolanoszok közt a rheukanaloszok és az exóbügitészek, majd pedig a peukinoszok és baszternák közt a karpianoszok, ezek felett a géuinoszok, aztán a bódinoszok, a baszternák és rhóxolanoszok közt a hunok [khúnoi], és a saját hegyeiknél az amadokoszok és nauaroszok.

Véleményem szerint egyértelmű, hogy itt valóban egy kelet-európai néptörédekről van szó, és mint ilyen, a hunok első fennmaradt tényleges említése – természetesen nem a Hun Birodalom népéé, hanem egy abból valamikor leszakadt, és valószínűleg a Kr. u. 20 körüli szarmata vándorlással érkezett töredéké. Ezt az említést azonban már régebben elemeztem,<sup>71</sup> ezért itt nem részletezem.

Hogy nem szerepel a köztudatban, az leginkább pozitívista tudomány-szemléletünk strukturális hibája: ha egy adat élesen kilóg a szabályos adatsorból, akkor a tudományos rutin hajlamos az adatot hibáztatni, illetve a közlőjét

70 Stükelberger–Graßhoff 2017<sup>2</sup> beosztása szerint III 5,24–25.

71 Fehér 2015.

diszkreditálni. Mivel történeti adatok szerint nem lehetnek hunok a II. században (legkésőbb!) a Bug-vidéken, a logikai séma szerint Ptolemaiosznak tévednie kellett. És ilyenkor megint a dublett-elmélethez fordulunk: Harmatta fejtette ki legélesebben,<sup>72</sup> hogy Iaxartész-vidéki adat vándorolt ide. Dehát ez nemcsak az egész dublett-elmélet kétes volta miatt hibás, hanem azért is, mert a Xoῦνοι név *nem* a Tanaisz közelében, hanem onnan nyugatra a negyedik folyónál van, az Iaxartész körül pedig semmi nyoma nincs!

Egy szó, mint száz, a *khúnoi* törzsnév valóságát e helyen nincs okunk kétségbe vonni. Időbelileg az a valószínű, hogy a törzs a 20 körüli szarmata népmozgással került e helyre. Nehezebb megmondani, *meddig* élhettek a helyen: később még Markianosz említi őket,<sup>73</sup> 400 körül, és ő egyértelműen „európai Xoῦνοι”-nak mondja – dehát ő már ismerte az „ázsiai” hunok betörését, így könnyen azonosíthatta a két népet (akár tévesen is). Csakhogy ő nem önálló forrás, jelentős részben Ptolemaioszt másolja, így nem állíthatjuk, hogy 400 körül az (eredeti) európai hunok még léteztek. A tagadó álláspontnak csak annyiban van helye: tagadható a két hun nép azonossága, lehet azt mondani, véletlen névegyezés. Pozitív érvet persze a véletlen egyezés mellett nem tudunk, így ezt inkább hiperkritikának érzem. Az, hogy egy *hun* nevű törzstörödék élt a szarmaták közt, mindenképp megállja a helyét.

Összességében tehát az ókori földrajztudomány a hunokról mint leszakadt törödéknépről biztosan tudott, de mint egy belső-ázsiai birodalom fő népéről sejthetőleg csupán kódolt neveken tett említést. E nevek alapján a pontos azonosítás azonban még egyelőre lehetetlen.

72 Harmatta 1976, majd később Harmatta 1986, VI–VII. A magyar kutatás aztán ezt a hipotézist változtatás nélkül ismételteti: Vásáry 2003, 72. Korábban azonban az azonosságot széles körben elfogadták: Udalcov 1946.

73 Marc. Peripl. II 38,30–32. τὴν δὲ περὶ τὸν Βορυσθένην χώραν παροίκουσι μετὰ τοὺς Ἀλανοὺς οἱ καλουμένοι Χουνοὶ οἱ ἐν τῇ Εὐρώπῃ.

## Hivatkozott irodalom

### Források

**Aeth. Cosmogr.** (Pseudo)-Aethicus, Cosmographia

**Arr. Anab.** Arrianosz, Anabaszisz

**CIL.** Corpus Inscriptionum Latinarum

**Dion. Perieg.** Dionüsziosz (Periégétész), Periégészisz tész oikumenész (GGM II 103–176.)

**Eustath. Comm. in Dion.** Eusztathiosz, Commentarii in Dionysium Periegetam

**Eustath. Comm. in Il.** Eusztathiosz, Commentarii in Homeri Iliadem

**FrGH.** Fragmenta Graecorum Historicorum. Edidit: F. Jacoby. Brill, Leiden, 1923–1958.

**GGM.** Geographi Graeci Minores. Edidit: C. Müllerus. Firmin-Didot, Parisiis, 1882.

**Herod. De pros. cath.** (Pseudo-)Héródianosz, De prosodia catholica

**Hesych.** Hészükhiosz, Szünagógé pászón lexeón

**Hdt.** Hérodotosz, Hisztoriai

**Hom. Il.** Homérosz, Iliasz

**Marc. Peripl.** Markianosz, Periplus maris exteri (GGM I 515–562.)

**Mela, Chor.** Pomponius Mela, De chorographia

**Oros. Hist.** Paulus Orosius, Historiarum adversus paganos libri VII

**Paus. Perieg.** Pauszániasz, Periégészisz tész Helladosz

**Philostr. Her.** Philosztratosz, Héróika

**Plin. Nat. hist.** C. Plinius Secundus, Naturalis historia

**Ptol. Geogr.** Claudius Ptolemaiosz, Geógraphiké hüphégészisz

**Rav. Cosmogr.** Ravennatis Anonymi Cosmographia

**Strab. Geogr.** Sztrabón, Geógraphika

**Scymn. Perieg.** (Pseudo-)Szkümnosz Khiosz, Periégészisz (GGM I 196–237.)

**TabPeut.** Tabula Peutingeriana

**Val. Flacc. Arg.** Valerius Flaccus, Argonautica

## Irodalom

- André–Filliozat 1980.** J. André–J. Filliozat (edidit): Pline l’Ancien: *Histoire naturelle* Livre VI. Vol. 2. Les Belles Lettres, Paris, 1980.
- Cuntz 1923.** Otto Cuntz: *Die Geographie des Ptolemaeus*. Weidmann, Berlin, 1923.
- De la Vaissière 2009.** Étienne de la Vaissière: The Triple System of Orography in Ptolemy’s Xinjiang. In W. Sundermann–A. Hintze–F. de Blois, F. (szerk.): *Exegisti monumenta. Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*. Iranica 17. Harrassowitz, Wiesbaden, 527–535.
- Fehér 2004.** Bence Fehér: Claudius Ptolemy’s Map Consistency and Pannonia. *Acta Antiqua* 44. (2004) 297–304. DOI: <https://doi.org/10.1556/AAnt.44.2004.2-4.12>
- Fehér 2014.** Fehér Bence: Iazygok és gyógyvizek. In Galambos I. et al. (szerk.): *Fürdővárosok*. TITE, Budapest, 2014. 31–44.
- Fehér 2015.** Fehér Bence: Xoŋvoi. In Uő–Galambos I. (szerk.): *Hunok a történelemben és a hagyományokban*. TITE, Budapest, 2015. 13–34.
- FPA I.** Fehér Bence–Kovács Péter: *Fontes Pannoniae Antiquae I. Korai földrajzi írók – a római hódítás kora*. KRE, Budapest, 2003.
- FPA II.** Fehér Bence–Kovács Péter: *Fontes Pannoniae Antiquae II. Pannonia története Kr. u. 54–166 közt*. KRE, Budapest, 2004.
- Harmatta 1976.** János Harmatta: L’apparition des Huns en Europe orientale. *Acta Antiqua* 24. (1976) 277–283.
- Harmatta 1986.** Harmatta János: Előszó. In Németh Gy. (szerk.): *Attila és hunjai*. Reprint: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. I–XXXIX.
- Honigmann 1930.** Ernst Honigmann: Marinus von Tyros. In *PWRE* XIV. (1930) 1967–1995.
- Markwart 1924.** Josef Markwart: Ein arabischer Bericht über die arktischen (uralischen) Länder aus dem 10. Jahrhundert. *Ungarische Jahrbücher* 4. (1924) 261–334.
- Markwart 1946.** Josef Markwart: Die Sogdiana des Ptolemaios. *Orientalia* 15. (1946), 123–124., 286–323.

- Müller 1883.** Carolus Müllerus (e codicibus recognovit): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Parisiis 1883.
- Nemeti 2014.** Sorin Nemeti, *Finding Arcobadara. Essay on the Geography and Administration of Roman Dacia*. Mega, Cluj-Napoca, 2014. DOI: <https://doi.org/10.14795/j.v2i3.129>
- P'iankov 2015.** Igor' Vasil'evich P'iankov: Maes Titianus, Ptolemy and the "Stone Tower" on the Great Silk Road. *The Silk Road* 13. (2015) 60–74.
- Pulleyblank 1962.** E. G. Pulleyblank: The Consonantal System of Old Chinese. *Asia Major* 9. (1962) 59–144., 207–263.
- Stückelberger–Graßhoff 2017<sup>2</sup>.** Alfred Stückelberger–Gerd Graßhoff (szerk.): *Klaudios Ptolemaios, Handbuch der Geographie I–II*. Schwabe, Basel, 2006<sup>1</sup>, 2017<sup>2</sup>.
- Toomer 1975.** Gerald J. Toomer: Ptolemy. In *Dictionary of Scientific Biography* XI. New York 1975, 186–206.
- Tupikova–Schemmel–Geus 2014.** Irina Tupikova–Matthias Schemmel–Klaus Geus: *Travelling along the Silk Road: A new interpretation of Ptolemy's coordinates*. Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, Berlin, 2014.
- Udalcov 1946.** А. Д. Удальцов, Племена европейской Сарматии II в. н. э. Вопросы Этногенеза, 1. (1946) 41–50.
- Vásáry 2003.** Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Balassi, Budapest, 2003<sup>2</sup>.